

Мар'ян Штарський (Польща, Варшава)

Юзеф Пілсудський. Факти і міфи

Розповідається про життєвий шлях Юзефа Пілсудського (1867—1935 рр.). Наводяться численні факти про його участь у боротьбі за незалежність Польщі, а після її здобуття — у політичному житті II Республіки, диктатором якої він став у 1926 р. Спростовуються вигадки та розвінчуються міфи й легенди, пов'язані з особою цього діяча, а також розкривається механізм їх творення.

ВСТУП

Прізвище Юзефа Пілсудського добре відоме не тільки в Польщі, а й у колишньому СРСР, а особливо на Україні. Його визначна, але суперечлива постать викликала до життя багато міфів, вигадок і легенд, які в Польщі навіть і тепер розуміють по-різному. Не дивно, що, незважаючи на багато книжок на цю тему, написаних дослідниками у передвоєнній Польщі, а також пізніше в еміграції у Західній Європі (найважливіші з них перелічені наприкінці цієї статті), замовчування його постаті, а тим більше негативне, одностороннє її висвітлення в ПНР дало наслідки, протилежні очікуваним. Яскравим підтвердженням цього був показаний по телебаченню в 1981 р. зміст транспарантів протестуючих студентів у Любліні, які вимагали впровадження в Польщі «демократії, як за часів Пілсудського».

Ця історична наліво-свіченість покоління поляків, народжених уже в ПНР, а також пом'якшення, а пізніше ліквідація цензури зумовили появу в Польщі 80-х років цілого ряду праць, які поверталися до опису життя й діяльності Ю. Пілсудського (вони також перелічені в бібліографії цієї статті). Найбільш визначною і єдиною вичерпною монографією можна вважати працю А. Гарлицького, перше видання якої з'явилося в 1988 р., а третє — в 1990 р. (11). * Успіх цієї книги, що налічує 700 сторінок і де зроблено 1073 посилання на джерела (отже, важкої для невідготовленого читача), переконливо свідчить про популярність Пілсудського.

Протягом свого життя Пілсудський мав у Польщі багато фанатичних прихильників, головним чином, вихідців з організованих ним легіонів, а пізніше Польської військової організації (ПОВ), на підтримку яких він спирався після перевороту в 1926 р. Вони утрималися в Польщі при владі й по його смерті завдяки створеній про нього легенді, що становила для них свого роду захисний дах. Мав Пілсудський і лютих супротивників, причому не тільки серед лівих сил, а й серед селянських, демократичних і правих партій. Ці люди не щадили його в своїх публікаціях, не зупиняючись перед наклепами і вигадками. Після смерті Пілсудського в 1935 р. його супротивники замовкли, однак легенда зберігалася аж до трагічного вересня 1939 р., коли збудована ним держава розсипалася як горезвісний «картковий будиночок», та ще й пізніше.

Класичним прикладом створюваної після смерті Пілсудського легенди є запис у виданій незадовго до війни 1939 р. «Сучасній ілюстрованій енциклопедії» за редакцією М. Аркта. Там твердиться, що

* Цифрою в дужках позначено номер, під яким та чи інша праця, на яку прямо або опосередковано посилається автор цієї статті, фігурує у списку літератури, що подається наприкінці даної публікації.

«...Ю. Пілсудський першим після 1863 року відродив традиції збройної боротьби за незалежність. Він відродив національну армію і створив військовий флот. Народ віддав посмертну шану *Творцю Незалежності* і поховав його тіло серед королівських могил у Вавелі. Під Краковом, на Совинці, закінчується спорудження кургана Юзефа Пілсудського, насипаного руками народу».

Для радянського читача, вихованого на зовсім іншому зображенні Ю. Пілсудського, перед подальшим викладом його біографії наведемо для порівняння найбільш характерні трактування його постаті в СРСР. Наприклад, Сталін у своєму короткому курсі «Історії ВКП(б)» називає Ю. Пілсудського «буржуазним контрреволюційним націоналістом». Найбільш обширну інформацію в такому ж стилі можна прочитати у т. 33 «Большой Советской Энциклопедии» (2). Вміщена в ній стаття про Пілсудського є рідкісним шедевром фальсифікації і невігластва, оскільки її автор, як видно із змісту, не розуміє навіть такого поняття, як «фашизм».

Перш ніж приступити до розповіді про життєвий шлях та діяльність Пілсудського, хотів би зауважити, що кращому їх розумінню сприяло б бодай елементарне ознайомлення читача з історією Польщі (як шляхетської республіки, так і II республіки, що виникла в 1918 р.).

ДИТИНСТВО І МОЛОДІ ЛІТА Ю. ПІЛСУДСЬКОГО

Юзеф Пілсудський народився 5 грудня 1867 р. на Віленщині в маєтку своїх батьків Зулові за 60 км від Вільно (нині — Вільнюс). Він був четвертою дитиною і другим хлопчиком. Його батьки належали до небагатої сполонізованої литовської шляхти. Початки роду Пілсудських сягають XV ст., коли староста Варфоломей Станіславович Гінейтович назвав себе Пілсудським: від назви свого маєтку Пілсуди. Деякі біографи пов'язують цей рід з легендарними предками — Гінетами, яких ще називають Гінвілдами і вважають родоначальниками Литви. Але доказів, що свідчили б на користь цього припущення, немає (22).

Батьки Пілсудського були не дуже заможними шляхтичами — поміщиками, які з часом потрапляють у дедалі скрутніше становище. Тому через кілька років після народження Юзефа вся родина переїздить із заборгованого Зулова до Вільно. Слід зазначити, що це була багатодітна родина, бо мати Юзефа мала 12 дітей. Народжені 1882 р. близнята незабаром померли. Через два роки померла й мати, яка походила з роду Білевичів, одного з найстаріших шляхетських родів на Жмуді (стародавня назва Литви), і мала домінуючий вплив на патріотичне виховання «Зюка» (так називали малого Юзефа) в дитячі роки. Батько також мав що оповідати хлопцеві про свою боротьбу з царизмом під час трагічного повстання 1863 р., коли він був комісаром Ковненського повіту.

Вдячний син ніколи не забував, яку роль у його вихованні відіграла мати. Про ставлення Пілсудського до неї свідчить заповіт останнього, де він просив перенести після його смерті тіло матері з ковненської землі до Вільно і поховати разом з його серцем. Рівно через рік після того, як Пілсудського не стало, заповіт було виконано. Мармурову труну матері і серце її сина поховали разом на кладовищі у Вільно в оточенні могил польських солдатів, які загинули під час визволення міста в 1919 і в 1920 рр., а згодом і могил «почесної солдатської варті» — бійців, що загинули під час захоплення Вільно Червоною Армією в 1939 р. На цій могилі завжди лежать живі квіти.

Після переїзду до Вільно в 1874 р., коли пожежа знищила будинок у Зулові, велика родина Пілсудських почала терпіти дедалі більші нестатки. Вона змушена була переселятися до все гірших помешкань. До того ж час від часу виникали труднощі з одягом для дітей-школярів. «Зюк» переживав це дуже болісно, бо пам'ятав, яким дос-

татком він був оточений у Зулові. Ще серйознішим випробуванням стало для нього знайомство з Віленською гімназією, де більше дбали про русифікацію молоді, ніж про її навчання, а вчителі нагадували швидше поліцаїв, ніж педагогів (34).

Через певний час, у 1903 р. Пілсудський напише: «...Для мене період перебування в гімназії був свого роду каторгою... Мене обурювала несправедливість і політика педагогів, втомлював і нудив виклад наук. Волової шкіри не вистачило б на опис постійних попираючих людську гідність чіплянь учителів, які ганьбили все, що я звик шанувати й любити». Далі Пілсудський стверджував, що, хоч він пройшов тюрму й Сибір, подібну ж роль для нього відіграють і спогади про віленських педагогів (27). Під час навчання в гімназії він був покараний навіть за те, що випадково вжив польську мову.

Ті шкільні переживання Пілсудського нагадали мені переживання молодшого від нього на 10 років Фелікса Дзержинського (1877—1926 рр.). Він також походив із зубожілої багатодітної (8 дітей і 2 вихованці) родини шляхтичів, яка проживала в селищі Дзержиново Ошмянського повіту колишньої Віленської губернії. В цій родині, як і в родині Пілсудських, намагалися дати дітям освіту, щоб вони були спроможні утримувати себе самостійно. Вихований у патріотично-релігійній атмосфері дому молодий Фелікс у 1887 р. вступив до Віленської гімназії. Він пережив там такий самий шок, як і колись Пілсудський. Навіть більший: за погане опанування ненависної російської мови Фелікса у першому класі залишили на другий рік. Мабуть, радянські читачі здивуються, коли довідаються, що протягом певного часу Фелікс не тільки старанно виконував релігійні обов'язки віруючого, а й навіть був членом нелегального учнівського товариства «Серце Ісуса» та мав намір стати ксьондзом. Пізніше цей протест проти несправедливості і царського гноблення знайшов собі зовсім інший вияв, але мав ті самі корені.

Пілсудський закінчив Віленську гімназію в 1885 р. Він не відзначився під час навчання чимось особливим, крім зацікавленості історією Наполеона (написав два нариси про його битви) та участю в молодіжному таємному товаристві самоосвіти «Срójнія» («Єдність»). Коли настав час вирішувати, що робити далі, Юзеф не керувався якимось особливим інтересом до чогось і, зрештою, вибрав для себе медичний факультет Харківського університету. Там він зустрівся із студентами-конспіраторами, але швидко зневірився в них через те, що до товариства належали «...майже самі москалі і тільки декілька поляків». Не підлягає сумніву той факт, що, як пише Гарлицький, «...патріотизм, в якому був вихований Пілсудський, мав сильне націоналістичне забарвлення. Він не прагнув розрізняти росіян — просто вони були для нього завойовниками, гнобителями» (9).

Після закінчення першого року навчання Пілсудський повернувся до Вільно. По дорозі заїхав у Петербург, де відвідав свого старшого брата Броніслава. Той вчився в місцевому університеті і брав активну участь у студентському революційному русі. Можливо, саме ці відвідини позначилися на всьому дальшому житті Юзефа. Він залишився у Вільно й після початку нового навчального року в 1886 р., маючи намір перейти вчитися до іншого університету. Однак це йому не вдалося.

У Вільно Пілсудський взяв участь у діяльності таємної організації, до складу якої входили його старі друзі, що проживали в цьому місті й навчалися у Петербурзі. Згадана організація не мала якогось конкретного політичного характеру. Її діяльність обмежувалася дискусіями, але все ж вона ставила перед собою мету — залобігти «денационалізації народу» царським урядом. Пізніше Пілсудський свідчив, що він мав «соціалістичні переконання» (27). Однак тогочасна молодь розглядала соціалізм як ідеологію боротьби проти царизму

сприймаючи такі демократичні гасла, як «рівність, справедливість і незалежність». Суть наукового соціалізму як програму класової боротьби вона або відкидала, або взагалі не брала до уваги.

Через студентів із Петербурга віленська організація потрапила в орбіту діяльності терористичної фракції партії «Народна воля», яка планувала замах на царя Олександра III. Програму цієї фракції опрацював Олександр Ульянов (старший брат Леніна). Її було надруковано у петербурзькому помешканні Броніслава Пілсудського (9). Учасників замаху через кілька місяців було заарештовано (13 березня 1887 року). Сталося це цілком випадково, коли вони вже готувалися кинути бомбу в царський екіпаж. Усіх їх засудили на смерть. Страчено було п'ятеро російських революціонерів разом з Ульяновим, а Броніславу Пілсудському смертну кару замінили на 15 років каторги.

Як обвинувачуваний проходив у цьому процесі і Юзеф Пілсудський, заарештований у Вільно. Він жодною мірою не був причетний до замаху, але в його віленській квартирі одного разу випадково ночував один з учасників цієї акції. Тому в «профілактичних» цілях Юзефа ще перед судом над організаторами замаху покарали на 5 років заслання до Східного Сибіру. Це була трагедія для молодого людини, яка шойно входила в життя. Під час багатомісячної подорожі під конвоем до місця покарання він пережив справжнє пекло зневаги і знущання в багатьох етапних в'язницях, пройшов крізь бруд, холод і голод.

На засланні Пілсудський перебував 5 років, до 20 квітня 1892 р. Там він багато читав, дискутував з революціонерами, що відбували покарання. Власні роздуми, соціалістична література, дискусії привели його до висновку, що «...соціаліст у Польщі повинен прагнути завойовувати незалежність держави, а незалежність є необхідною умовою перемоги соціалізму в Польщі» (25). Він також зрозумів, що «...швидко зростаючий кількісно пролетаріат становить велику потенціальну політичну силу» (27). Повернувшись із заслання до Вільно, Пілсудський почував себе нікому непотрібною людиною, банкрутом без засобів до існування та професії.

«ТОВАРИШ ВІКТОР» — ОДИН З ОРГАНІЗАТОРІВ ПОЛЬСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

За п'ять років перебування Пілсудського в засланні на польських землях, підвладних царю, багато чого змінилося. Разом з кількісним збільшенням робітничого класу почала наростати хвиля його демонстрацій і страйків у Білостоку, Варшаві, Лодзі, вугільних регіонах. Створюються нові робітничі організації, зокрема в 1893 р. виникають дві найважливіші з них: Польська соціалістична партія (ППС) і Ліга народова, якою керував Роман Дмовський. Остання з самого початку мала націоналістичний характер, виступала за капіталістичний розвиток, протиставляла себе ідеям соціалізму і боротьбі за незалежність. Її діячі головним своїм ворогом вважали Німеччину, тому були прихильниками союзу з Росією в боротьбі проти німецької експансії. Це й не випадково, оскільки Ліга народова мала велику підтримку на польських землях, що входили до складу Німеччини, і її діячі відчували тиск німців та небезпеку асиміляції польської нації. Виникненню Польської соціалістичної партії передував з'їзд у Парижі в 1892 р. представників різних організацій, які стояли на платформі соціалістичного інтернаціоналізму і не висували вимог незалежності держави. На ньому було створено Закордонний Союз польських соціалістів. Його представник визначний діяч робітничого руху Станіслав Мендельсон, повернувшись після з'їзду до Варшави, в 1893 році започаткував тут Польську соціалістичну партію. Того ж року була заснована майбутня Соціал-демократична партія королівства Польщі і Литви.

У 1893 р. Вільно, куди повернувся Пілсудський, ще не мало робітничого класу і не відігравало значної ролі в політичній боротьбі. Нечисленні прихильники ППС з приїздом до Вільно Станіслава Войцеховського — учасника з'їзду в Парижі — заснували організацію ППС у Вільно. Пілсудський під іменем «Віктор» став одним з чотирьох її засновників. Нараду, що відбувалася поблизу Вільно, почали називати першим з'їздом ППС. Перші кроки Пілсудського в організації розпочалися з написання статей, які були надруковані в еміграційному виданні «Przedświcie» («Світанок»). «Безробітний» Пілсудський почав займатися письменницькою діяльністю, про яку мріяв з дитинства.

В утвореній партії Пілсудський з самого початку відігравав значну роль. Це підтверджується тим, що вже через рік, під час II з'їзду ППС у Варшаві (лютий 1894 р.), він, як представник Литовської секції, був обраний до складу Центрального робітничого комітету, що складався з 5 чол. Пілсудському, враховуючи його літературні здібності, було довірено організацію друкарні і видавництва газети «Robotnik» («Робітник»). Друкарські машини Войцеховський закупив у Лондоні, а друкарня була організована на Віленщині, де вже в липні того ж року Пілсудський надрукував перший номер першої в королівстві партійної газети «Робітник». Незабаром після арешту членів Центрального робітничого комітету в руках Пілсудського зосередилася вся влада в ППС, а мав він тоді 27 років.

Потрібно, однак, підкреслити, що назва «партія» для тієї групи людей — інтелігентів, які входили до складу ППС, чи навіть засновників інших партій, є досить умовною. ППС спиралася на кількох кадрових діячів, які займалися головним чином видавництвом і розповсюдженням «Робітника» (тираж 1200 примірників), а також на сотню прихильників, що перебували в товариських взаєминах, збирали й поширювали серед своїх знайомих, головним чином студентів, «крамолу» і водночас збирали пожертвування на видання наступних номерів газети та утримання її видавців. Жоден історик не зможе навести будь-яких конкретних даних про кількість членів цих «партій». Адже завдяки добре побудованій мережі політичної поліції всюди аж роїлося від її агентів, наслідком чого були часті арешти, і кількість членів партій постійно мінялася. Як зазначає В. Побуг-Малиновський, з 1893 по 1899 р. 289 прихильників і діячів ППС були покарані на 998 років ув'язнення (25). Тільки Ленінові пізніше вдалося заснувати організацію, яку ми тепер називаємо політичною партією.

Видання «Робітника» на Віленщині за співробітництвом Пілсудського тривало аж до 1898 р., тобто до його одруження у Вільно з Марією Юшкевич. Такий тривалий час виходу «Робітника» на Віленщині (Пілсудський з Войцеховським спільно видали 26 номерів), де через відсутність промисловості робітничого класу практично не існувало, пояснюється тим, що тут і шпика та поліцейські агенти майже не орудували, бо в краї не було страйків та інших акцій, спрямованих проти царату. До того ж місцем видання газети фігурувала Варшава, що дезінформувало поліцію.

На жаль, шлюб у Вільно деконспірував Пілсудського, і він був змушений разом з дружиною переїхати до Лодзі, де у власному будинку знову починає видання «Робітника». Говорячи про цей шлюб, треба зауважити, що вороги Пілсудського пізніше докоряли йому тим, що він змінив своє віросповідання з римо-католицького на евангеліко-лютеранське. Це пояснювалося тим, що тоді не існувало інституції цивільних шлюбів, а старша од нього на 2 роки красуня Марія була розлучена й мала дочку. А ще до того ж до неї залицявся й Роман Дмовський, найсерйозніший політичний противник Пілсудського від початку його кар'єри.

У 1899 р. до Варшави повертається двадцятидворічний Фелікс Дзержинський, який утік з місця заслання, і розпочинає свою ді-

яльність по відновленню Соціал-демократії королівства Польського і Литви (СДКПіЛ). Ця партія, яка стояла на платформі спільної боротьби за соціальне визволення всіх пригноблених царатом народів, незважаючи на подальші арешти, почала набирати силу. Вона активно співробітничала з російськими революціонерами.

Пілсудський у Лодзі встиг видати тільки один номер «Роботніка», коли під час несподіваного обшуку взимку 1900 р. в його квартирі, на подив самої поліції, було знайдено друкарню, частину тиражу «Роботніка» за номером 36, а також печатки та багато документів ППС. Пізніше цей номер газети в Англії видав Войцеховський і переслав до Києва разом із закупленою там друкарською машинсю. Київ, як і Вільно, був безпечнішим, ніж центральні регіони.

Щоб врятувати Пілсудського, ув'язненого в політичній тюрмі Варшавської цитаделі, де про втечу не могло бути й мови, йому порадили симулювати божевілля. У цьому випадку з'являлася можливість перевести його до спеціальної лікарні, звідки втекти було легше. Російські лікарі-психіатри, які, хоч і не займалися політикою, але з гуманних міркувань, допомогли перевести його в лікарню до Петербурга. Звідти через кілька місяців він і справді втік.

Через Галліні, Полісся, Київ і Замостя Пілсудський добрався через кордон до Львова. Звідти він мав поїхати відпочивати в Швейцарію, куди його запрошував Ігнацій Мосціцький — закордонний прихильник ППС. На жаль, відсутність достатньої кількості грошей робить це неможливим, і протягом двох місяців він відпочиває в Закопане, де пізніше, у 1912 р., в Пороніно перебував Ленін. Смілива втеча Пілсудського відбулася луною не тільки в Росії, а й у Європі.

Галичина порівняно з Росією була оазою свободи. Тут розвивалася польська література, переживав епоху розквіту польський театр, і, що найважливіше, вирувало політичне життя. Деякі партії, наприклад, Польська соціал-демократична партія Галичини і Чеської Сілезії вже мали своїх депутатів у парламенті. Однак домінуючу роль у житті Галичини відігравали консерватори, які лояльно ставилися до існуючих порядків, але розуміли, що злиденне життя в краї вимагає реформ. За таких умов чутки про «романтичних конспіраторів, які борються з царизмом», розпалювали уяву галицької молоді, пробуджували в ній бажання діяти. Молодь зустрічала конспіраторів з великою шаную, майже з ідолопоклонством, тому популярність Пілсудського потрапила на добрий ґрунт.

Через кілька місяців відпочинку в новій атмосфері Пілсудський восени 1901 р. переїздить до Лондона, де вже проживав Войцеховський та інші діячі ППС. Тут, ознайомившись з повідомленнями, які надходили з батьківщини, Пілсудський зрозумів, що ППС переживає кризу, і настав час розпочинати діяльність на більш високому рівні. Він вирішив під фальшивим прізвиськом повернутися до Вільно і взяв участь у VI з'їзді ППС у Любліні (червень 1902 р.).

На цьому з'їзді було проведено реорганізацію структури партії, зокрема, запроваджено поділ на округи і відділи. Пілсудського знову обирають до Центрального робітничого комітету, який складався з 3 чол. Однак на цьому з'їзді вперше заявили про себе два самостійні напрями боротьби за незалежність, які пізніше призвели до розколу ППС. Частина діячів вважала, що «незалежність треба здобути шляхом збройного повстання, підготовленого і керованого своєрідним військовим комітетом. Гегемоном цього повстання мав бути робітничий клас на чолі з ППС. Однак мета його полягала не в будівництві соціалістичного ладу, а в утворенні республіки, яка повсюди буде соціалізуватися» (10). Це був відхід від класових позицій, що викликало протест тих діячів, які визнавали нероздільність класових і національних цілей. З ППС полемізував і Ленін, який писав, що відбудова Польщі перед занепадом капіталізму є найбільшою мірою неправдоподібною,

але не можна стверджувати, що всна неможлива (18). Перша концепція, за яку виступали «старші діячі» — Пілсудський та інші, дедалі енергійніше критикується «молодими», для яких «соціалізм» не був пустою фразою.

Після люблінського з'їзду Пілсудський, крім виконання своїх обов'язків, видав три номери часопису «Walka» («Боротьба») — спеціального видання для Литви, а також перебазував у 1903 р. керівний центр ППС до Галичини. Тут його й застало повідомлення про російсько-японський конфлікт, який він хотів використати в інтересах Польщі. З цією метою Пілсудський встановив контакти з японськими посольствами у Відні, Парижі й Лондоні. Найбільш результативними виявилися контакти в Лондоні, що дало можливість Пілсудському поїхати до Японії. Військовий аташе лондонського посольства полковник Таро Утсуномія почав регулярно виплачувати 90 фунтів щомісяця людям Пілсудського за розвідувальні донесення. Пілсудський хотів більшого. Він намагався створити з польських полонених і добровольців з Америки польський легіон у Японії, а також отримати гроші для розвідувальної та диверсійної роботи на території Росії. До цієї діяльності він хотів залучити не тільки поляків, а й литовців, білорусів, євреїв. Перебування Пілсудського в липні 1904 р. в Токіо не дало сподіваних результатів, бо Японія не бажала політичного знищення Росії, а прагнула тільки обмежити її далекосхідні апетити. Крім того, діяльність Пілсудського в Токіо успішно паралізував Дмовський, його політичний противник, який доводив, що всі збройні виступи проти царизму будуть жорстоко придушені, і, як наслідок, кількість царських військ на Далекому Сході тільки збільшиться.

Конкретним успіхом Пілсудського було те, що до кінця російсько-японської війни він отримував грошові субсидії в розмірі близько 20 000 фунтів, а також певну кількість зброї, амуніції та вибухівки. Це дало можливість групі Пілсудського незалежно від Центрального робітничого комітету ППС проводити власну політику. Для нього це було важливо, бо в керівництві партії починають переважати «молоді», нові діячі ППС, які хотіли організувати спільні страйки з російським пролетаріатом, тимчасом як «старі» вважали, що цілі польського й російського пролетаріату різні. Класовий характер виступів польських робітників вони розглядали як шкідливий, такий, що міг відштовхнути від боротьби з царизмом інші соціальні верстви.

ПІЛСУДСЬКИЙ — КЕРІВНИК БОЙОВОГО ЗАГОНУ ЗМОВНИКІВ У ППС. ВИНИКНЕННЯ В 1906 р. РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ФРАКЦІЇ ППС

У середині 1904 р. стало ясно, що надії на перетворення російсько-японської війни у європейську марні, а тому немає жодних шансів здобути незалежність. З другого боку, зростала радикалізація робітничого класу, яка шокувала керівництво ППС. Ця радикалізація посилюється у зв'язку з оголошеною царським урядом мобілізацією резервістів. 28 жовтня 1904 р. відбулися перші демонстрації. Виникають і сутички козаків з маніфестантами, після чого залишалось багато пораних і вбитих. Організуються перші бойові групи, які мали охороняти маніфестантів від поліції та козаків. Перша така бойова акція відбулася під час демонстрації на Гжибовській площі у Варшаві 13 листопада 1904 р., де бойовики відігнали поліцію, хоч 6 демонстрантів було вбито, а 27 — поранено.

Після «кривавої неділі» у Петербурзі 22 січня 1905 р. Польщу охопили стихійні страйки, ініціаторами яких були різні робітничі організації. ППС почала утворювати регулярні бойові групи. Ними керували Олександр Пристор і Валерій Славек. В той час вони належали

до «молодих», і їхня діяльність мала на меті охорону робітничих демонстрацій. 23 червня 1905 р. демонстрація в робітничому місті Лодзь перетворилася на справжню революцію. На вулицях було збудовано понад 100 барикад, загалом тут бої тривали з 18 до 25 червня. Після запровадження воєнного стану війська придушили революцію, при цьому загинуло більше 200, а поранено було понад 800 робітників (11). Наростаюча революційна хвиля в Росії викликала зростання впливу в ППС «молодих», які вимагали докорінного перегляду програми партії з тим, щоб гасло незалежності привести в тісну взаємодію з російською революцією.

Пілсудському та його прихильникам — «старим» — ще вдалося утримати відособленість від керівництва ППС, створити особливу ієрархію в керованих ними бойових загонах, а також офіційно дістати згоду на використання бойових груп не тільки для охорони робітничих маніфестацій, а й для організації терористичних актів, головним чином для пограбування державних банків, щоб мати гроші на зброю. В ніч з 5 на 6 серпня 1905 р. відбулися перші такі акти, і хоч не всі вони вдалися, до каси бойовиків надійшли перші кошти. Арешти бойовиків змусили їхніх ватажків посилити режим конспірації, що вело до ще більшої незалежності від керівництва ППС. Пілсудський стає вже офіційним керівником цих загонів. Восени, після страйку 20 жовтня 1905 р. в Московських залізничних майстернях, розпочалися страйки в Польщі, які паралізували залізничний рух, а незабаром переросли в загальний страйк. Ленін тоді писав: «...Геройська Польща знов вже стала до лав страйкарів, немов глузуючи з безсилої злости ворогів, які гадали, що розіб'ють її своїми ударами і які тільки кували міцніше її революційні сили» (18). Пілсудський громадив ці сили, купуючи велику кількість зброї, створюючи курси для бойовиків, де навчалося близько 100 чол. Зброю переправляли до Росії і ховали її на конспіративних складах. Організацією останніх займалася Олександра Щербінська, яка пізніше стала зв'язковою, коханкою і дружиною Пілсудського.

Зростаюча організаційна і фінансова незалежність бойового загону не сподобалася новому керівництву, внаслідок чого Пілсудський уперше 5 липня 1906 р. організував у Кракові з'їзд бойової організації ППС, що поклато початок створенню «революційної фракції ППС», до складу якої входили члени бойового загону та їх прихильники. Усіх їх виключили з ППС 19 листопада 1906 р. на IX з'їзді партії у Відні. Офіційно ж створення «ППС — революційної фракції» було проголошене на її I з'їзді в Кракові у березні 1907 р.

Протягом 1906 р. її бойовий загін організував кілька терористичних актів. Під час підготовки до одного з них (було це поблизу Варшави, під Мілянуквом) передчасний вибух бомби мало не розірвав на шматки Валерія Славека, але зробив його калікою на все життя. Найбільш відомою акцією тих часів було визволення без жодного пострілу 10 засуджених на смерть політичних в'язнів з варшавської тюрми Павіак. Наступна акція також закінчилася успішно. Вона відзначалася тим, що у її здійсненні 15 серпня 1906 р. брали участь усі бойові загони. Того дня у Варшаві, Лодзі та інших місцевостях були зроблені замаху на поліцейських і жандармів. У результаті тільки вбитими виявилось 80 чол. «Кривава середа» мала велике психологічне значення.

В той же час «старші», тобто люди Пілсудського, заснували теоретичне видання «Трибуна». До його фундаторів належав і Леон Василевський (батько відомої письменниці Ванди Василевської), який приятелював з Пілсудським з кінця дев'яностих років (35). У першому номері «Трибуни» Пілсудський надрукував свою статтю «Політика активної боротьби». У ній він ще раз підтвердив програму «старих», що вело до утворення окремої від ППС ієрархічної військової організації з невизначеною соціальною базою. Він стверджував, що страйки й демонстрації мають менше значення, ніж активні дії, зокрема терори-

стичні акти, виразом яких був масовий погром поліції. Царизм, писав він, може повалити не масова політична акція, якій передують агітаційна робота, а збройне повстання, що потребує кваліфікованих кадрів, здатних керувати діями проти війська.

Нагромадження зброї та підготовка нових кадрів бойовиків вимагали значних коштів, і тому Пілсудський, щоб отримати їх якомога більше, починає готувати напад на державний банк. У зв'язку з тим, що в Польщі поліція мала досвід боротьби з терористами, він вирішив здійснити свій задум там, де такого не чекали. Вибрав Київ, куди поїхав у товаристві з уже відомою нам О. Щербінською. Це місто він знав, бо тут протягом певного часу друкувався «Робітник», тут він переховувався у 1901 р. після втечі з тюремної лікарні. Вивчивши ситуацію в Києві, Пілсудський дійшов висновку, що успіху тут досягти неможливо, і вирішив перенести експропріаційну акцію на залізничну станцію Бездани, другу після Вільно у Петербурзькому напрямі. Він вважав, що тут поліція не чекатиме замаху. Цією акцією, здійсненою у вересні 1908 р., керував особисто Пілсудський. Завдяки їй до партійної каси надійшло близько 200 тис. крб. То був останній замах, тому що царизм опанував ситуацію, і треба було розпочинати тривалу підготовку до його повалення.

ПІЛСУДСЬКИЙ — ОРГАНІЗАТОР ПІДГОТОВКИ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ КАДРІВ. 1908—1914 рр.

Вже в 1906 р. Пілсудський помітив зростаючу конкуренцію між Росією і Австро-Угорщиною на Балканах, у зв'язку з чим вирішує розпочати співробітництво з австрійською контррозвідкою. 29 вересня 1906 р. він мав з цього приводу розмову з полковником Францом Каніком, шефом штабу 10 корпусу в Перемишлі. За розвідницькі послуги Пілсудський домагався сприяння у здобуванні зброї, терпимості місцевих властей щодо її таємних складів та просив про охорону бойовиків, які переховувалися в Галичині. І хоча пропозиція Пілсудського була тоді відкинута, все ж в Австрії вже мали право існувати легальні польські воєнізовані формування.

Щоб розширити соціальну базу майбутніх військових кадрів, Пілсудський висунув ідею утворення в Галичині, крім існуючих уже загонів Бойової організації Революційної фракції ППС, ще й Союзу активної боротьби. Цей задум було втілено в життя наприкінці червня 1908 р. Казимиром Соснковським, а Маріан Кукель у теоретичних положеннях Союзу окреслив, що його метою є здобуття незалежної демократичної республіки. Як стверджував Кукель, соціальною базою Союзу має бути не тільки робітничий клас, а й селяни та буржуазія (9).

Спочатку нова організація розвивалася повільно: в 1908 р. до неї входили 64, а в 1909 р. — 147 чол. (у її складі були дві невеликі групи під керівництвом Сікорського та Садовського). Сам Пілсудський, маючи більше вільного часу, лікувався, вивчав теорію воєнного мистецтва, в тому числі досвід невдалого повстання 1863 р. та інших воєнних кампаній, включаючи й походи Наполеона. У 1910 р. Союз активної боротьби утворив легальні воєнізовані організації у Кракові («Стрілець») та Львові («Стрілецька спілка»). В Галичині почали формуватися й інші воєнізовані організації, утворювані наявними там партіями.

Про приватне життя Пілсудського в той час писав С. Жеромський: «Я застав його сидячим біля столу, він розкладав пасьянс. Сидів у кальянах, бо єдину пару штанів, яку мав, віддав кравцеві, щоб заладати дірки». Пілсудський сказав йому тоді: «Я загадав, якщо цей пасьянс вийде, то я буду диктатором...» (22).

Вибух у 1912 р. першої балканської війни відроджує надії на незалежність. Цей конфлікт розглядали як початок швидкого зіткнення

Антанти з центральними державами, що відкривав сприятливі можливості для утворення незалежної Польщі. У зв'язку з цим у Галичині з'явилося багато охочих вступити до воєнізованих організацій, у тому числі й тих, що підпорядковувалися Союзу активної боротьби. Кількість членів цих організацій — стрілецьких спілок і стрілецьких дружин, створених правими партіями, зросла в той час майже до 10 000 чол. У червні 1913 р. тільки «Стрілецька спілка» налічувала 6657 членів і 1240 дружин (34).

Для координації дій, спрямованих на здобуття незалежності, у Галичині була створена Тимчасова комісія організацій у боротьбі за незалежність, які входили до її складу на конфедеративних правах (її ще коротко називають Тимчасова комісія). Остання в разі потреби мала виконувати функції головної влади. В її конкретні функції входила організація нагляду за Національним скарбом, а на випадок війни вона повинна була перетворитися в національний уряд чи створити такий. Ця комісія призначила на посаду Головного коменданта Пілсудського. В результаті йому підпорядковувалися всі польські воєнізовані організації в Галичині, що було великим успіхом героя нашої розповіді. Секретарем Польської військової скарбниці, заснованої з грошових пожертвувань поляків у краю і за кордоном, став В. Славек, також людина Пілсудського. Штаб очолив К. Соснковський, але в його роботі брали участь і офіцери з резерву австрійської армії, такі як Ридз-Смігли, Сікорський та ін. (14). Було розпочато роботу над статутами та іншими штабними документами, розроблялися види мундирів тощо (14). Ця діяльність проводилася за згодою військових властей, причому все, що вимагало погодження з ними, брав на себе безпосередньо Пілсудський. Власті постачали цим організаціям невелику кількість зброї й амуніції, обіцяли взяти на повне постачання на випадок війни.

Розповідаючи про цей період життя Пілсудського, потрібно згадати ще дві проблеми. Перша стосується його співробітництва з військовими австрійськими властями. Всі біографи Пілсудського, в тому числі й професор Гарліцький, згадують про це дуже лаконічно або взагалі не згадують. Докладніше про цей епізод розповів у своїх щоденниках генерал Рибак. Вони були надруковані в 1954 р., і, можливо, професор Гарліцький про них не знав. У 1908 р. австрійський Генеральний штаб створив у Перемишлі, Львові і Кракові розвідницькі організації, які називалися «Haupt Kundschaft Stellen» («Головні розвідницькі центри»). До їх обов'язків входило збирання розвідувальних даних про російські війська в Росії, а також, на випадок війни, організація саботажу й диверсій. Керівником такого центру в Кракові став поручик Юзеф Рибак, поляк за походженням. Утворення зазначених центрів стало наслідком тих пропозицій, що їх у 1906 р. у Львові Пілсудський подав Францу Каніку. Рибаку, який жив у Кракові, повідомили, що до нього прийде «агент S», але спочатку завітав «Стафан» (як пізніше стало відомо, ним був Славек). Невдовзі після нього прибув і «агент S», ним виявився Пілсудський. Рибак завів на обох візитерів картотеки і регулярно одержував від них розвідувальні донесення з усіх питань, що його цікавили. З наближенням війни вже капітан Рибак отримувє на вимогу Пілсудського 3000 гвинтівок, 300 кг вибухівки і 20 000 крон з метою використання їх у перший час після її виникнення.

Про другу проблему пише один з керівників російських есерів Віктор Чернов у своїх спогадах, надрукованих 1952 р. (5). Він стверджує, що Пілсудський під час лекції у Франції 21 лютого 1914 р. сказав, що «...майбутня війна скінчиться побиттям Росії Австрією й Німеччиною, але вони, в свою чергу, будуть побиті англо-французькими силами (або англо-американсько-французькими)». Цю заяву деякі історики піддають сумніву, однак не виключено, що подібними думками Піл-

судський міг ділитися з деякими своїми прихильниками. Слід зазначити, що він їздив до Швейцарії і Франції з метою інспекції там польських стрілецьких загонів.

БРИГАДИР ПІЛСУДСЬКИЙ. 1914—1917 рр.

Після початку першої світової війни кордон Росії 6 серпня 1914 р. о 3 годині 30 хвилин ранку перейшла рота, яка налічувала 144 чол. Це були слухачі офіцерських шкіл Союзу активної боротьби та члени стрілецьких дружин. Керував ротою Тадеуш Касприцький (майбутній міністр військових справ). До речі, всі солдати цього підрозділу, які залишаться живими, пізніше стануть генералами або займуть високі посади в ІІ республіці. У своїй напутній промові Пилсудський сказав: «Солдати! Для вас це велика честь, що ви першими підете до Королівства і перейдете російські кордони. На чолі колони війська польського ви йдете боротися за визволення вітчизни. Всі ви можете загинути, ви — солдати. Тут немає чинів. Я наказую, щоб найдосвідченіші з вас командували вами. Військові чини здобудете в бою. Кожен з вас може стати офіцером, як і кожен офіцер може знову стати рядовим. Я дивлюся на вас, як на кадри, з яких розвинеться майбутня польська армія. Вітаю вас як першу кадрову роту!» (27).

За першою кадровою ротою рушили наступні, а з ними й Пилсудський. Штаб його містився у Кельцях. На жаль, весь план організації за допомогою загонів Пилсудського народного повстання у тилах царських військ виявився фікцією, тому що ці загони не зустріли підтримки серед місцевого населення. Воно розглядало їх як складову частину австрійського окупаційного війська. Не знаходилося й охочих ставати під знамена Пилсудського. Австрійські власті та їх німецькі союзники також не бачили необхідності підтримувати ці загони, на які надходили постійні скарги, що вони реквізують продовольство.

В цій ситуації було вирішено, не відмовляючись у майбутньому від використання повстанців у своїх військових цілях, утворити з них складову частину австрійського «ландштурму» — народне ополчення під назвою «польські легіони». Ополченці були одягнуті в польські мундири з австрійською чорно-жовтою стрічкою на рукаві. Розмовляли по-польськи, команди також віддавалися польською мовою. Офіційно польські легіони були створені за наказом ерцгерцога Фрідріка Габсбурга 27 серпня 1914 р. Було сформовано 2 легіони — Західний і Східний, командуючим призначили австрійського генерала польського походження Раймунда Бачинського.

Із загонів, організованих у Західній Галичині, спочатку було укомплектовано один полк, командиром якого став Пилсудський. Цей полк незабаром виріс у першу бригаду, до складу якої входило два полки піхоти, ескадрон кавалерії і дивізіон артилерії. Командувати бригадою призначили Пилсудського. У серпні 1915 р. легіони склалися з трьох бригад: перша налічувала 5500 солдатів, друга — 5 тис., третя — 6 тис. (34). На початку вересня 1914 р. Пилсудський і легіонери були зобов'язані присягнути на вірність цісарю австрійському, королю Угорщини і Польщі. Значна більшість солдатів сформованого у Львові Східного легіону, який перебував під впливом ендеків (народних демократів) Дмовського, відмовилася від такої присяги (близько 5,5 тис. чол.). Тому цей легіон було розформовано, а з інших утворено 3-й полк легіонерів.

Бригада, якою командував Пилсудський, провела кілька звияжних кривавих битв. У них і народився культ вождя. Називали Пилсудського «комендантом» або «дідом». Його легіонери були на 20—30 років молодші від свого командира, і той дуже вміло творив собі легенду. Тримався він добре, був одягнутий у сірий стрілецький мундир. У кашкеті, який називали «конфедератка», ходив аж до смерті. Але нове по-

коління «придворних істориків» не згадує про те, що на стрілецьких кашкетах орли не мали корони, така символіка з'явилася нещодавно.

Епопея легіонів закінчилася восени 1916 р. після кривавих битв, що розгорнулися в ході наступу російського генерала Брусілова. Царські війська відійшли з польських земель, але нові окупанти не квапилися виконувати обіцянок з наданням Польщі незалежності. В цій ситуації Пілсудський подав у відставку і почав стримувати вступ добровольців до легіонів, бо не хотів, щоб вони й надалі виконували роль найманого війська. Відставка Пілсудського викликала замішання як серед легіонерів, так і в австрійських та німецьких урядових колах, які розраховували набрати з польських земель 1,5 млн. рекрутів. Це для них було особливо важливим у зв'язку з невдачами Німеччини на Західному фронті, а передусім — великими втратами під Верденом. За таких умов 5 листопада 1916 р. варшавський і люблінський губернатори від імені обох царів обнародували маніфест, у якому проголошувалося утворення на польських землях самостійного Польського королівства з конституційним устроєм і власною армією. Своє повернення до легіонів Пілсудський обумовив вимогою створення польського уряду, під протекцією якого могла б відбуватися мобілізація до польського війська. Тоді окупанти вирішили створити маріонетковий уряд — Тимчасову Раду Польського королівства, яка розпочала свою діяльність 15 січня 1917 р. До складу Ради ввійшло 25 представників польського суспільства, призначених самими окупантами. Пілсудський одержав у ній посаду референта військової комісії. Оскільки цей «уряд» не мав жодних прав, його мобілізаційна діяльність проходила дуже повільно. Кінець діяльності Пілсудського у Раді та його дальшому співробітництву з Німеччиною поклала так звана «криза присяги» у липні 1917 р. Німеччина зажадала, щоб підпорядковані їй свого часу легіони присягнули на вірність німецькому кайзеру. Ця присяга майже не відрізнялася від присяги 1914 р. і стосувалася лише тих легіонерів, які в минулому були царськими підданими, бо були завербовані до «польського вермахту» на польських землях, приєднаних до Росії.

Однак на той час політична і воєнна ситуація докорінно змінилася. Передусім у лютому 1917 р. вибухнула революція в Росії, цар відмовився від трону, а Тимчасовий уряд визнав право Польщі на незалежність. Цей факт, а також зростаюча під впливом революції радикалізація народних мас у Польському королівстві ставила під дальшим співробітництвом з Німеччиною знак запитання. Пілсудський у Росії був обраний почесним головою з'їзду військових поляків і навіть збирався нелегально влітку 1917 р. перейти через лінію фронту в Росію. Тому він та легіони, де його авторитет був надзвичайно високим, відмовилися приймати присягу. З цієї причини легіонерів роззброїли й інтернували. Пілсудського та Соснковського в ніч з 21 на 22 липня заарештували й ув'язнили у військовій тюрмі в Магдебурзі. Хоча легіони були розформовані, але Пілсудський залишив у Польщі своє таємне військо — створену ще в 1914 р. у королівстві і на Україні Польську Військову організацію (ПОВ), яка в 1917 р. охоплювала своїми структурами 17 округів, 77 областей і 250 місцевих організацій (загалом близько 13 тис. членів). Німці викрили цю організацію, а після арешту Пілсудського репресували й частину її активу. Сам Пілсудський перед арештом говорив: «Ми ще слабші, щоб зарізати ворога; але ми достатньо сильні, щоб його дорізати». Прагнучи уникнути дальших арештів, ПОВ знову перейшла на нелегальне становище, а її штаб перемістився до Кракова. На чолі штабу став полковник Едвард Ридз-Смігли.

(Закінчення буде)

ЛІТЕРАТУРА

1. Anusz A. Rola Józefa Piłsudskiego w życiu narodu i państwa.— Warszawa, 1985.
2. Большая Советская Энциклопедия.— Т. 33.— М., 1955.
3. Borkowski J. Józef Piłsudski o państwie i armii.— Warszawa, 1985.
4. Serpiak H. Józef Piłsudski twórca niepodległego państwa polskiego: Zarys życia i działalności.— Warszawa, 1935.
5. Чернов В. К русско-польским отношениям // Новый журнал (Нью-Йорк).— 1952.— № 28.
6. Czubiński A., Topolski J. Historia Polski.— Warszawa, 1988.
7. Dzierżyński F. Pisma wybrane.— Warszawa, 1955.
8. Dybceński T. Józef Piłsudski jako publicysta i historyk.— Warszawa, 1934.
9. Garlicki A. U źródeł obozu belwederskiego.— Warszawa, 1983.
10. Garlicki A. Z Sulejówka do Belwederu.— Warszawa, 1989.
11. Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867—1935 / 3 wyd.— Warszawa, 1990.
12. Giertych J. O Piłsudskim.— Londyn, 1987.
13. Jędrzejewicz W. Józef Piłsudski. 1867—1935.— Warszawa, 1935.
14. Jędrzejewicz W. Kronika życia Józefa Piłsudskiego.— Londyn, 1977.
15. Komarnicki T. Piłsudski a polityka wielkich mocarstw zachodnich.— Londyn, 1952.
16. Kozłowski E. O przewrocie majowym. 1926.— Warszawa, 1984.
17. Kozłowski E. Józef Piłsudski w opiniach polityków i wojskowych.— Warszawa, 1985.
18. Lenin o Polsce i polskim ruchu robotniczym.— Warszawa, 1955.
19. Lepagecki M. Pamiętniki adiutanta Marszałka Piłsudskiego.— Warszawa, 1987.
20. Michalski Z. J. Siwy strzelca strój: Rzecz o J. Piłsudskim.— Łódź, 1988.
21. Micewski A. W cieniu marszałka Piłsudskiego: Szkice z dziejów myśli politycznej II Rzeczypospolitej.— Warszawa, 1969.
22. Nałęcz D. i T. Legendy i fakty.— Warszawa, 1986.
23. Ochmański J. Historia Litwy.— Warszawa, 1982.
24. Olech U. Wojna Polsko-sowiecka 1919—1921: Materiały do bibliografii.— Warszawa, 1990.
25. Pobóg-Malinowski. Najnowsza historia polityczna Polski.— Londyn, 1983.
26. Próchnik A. Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej.— Warszawa, 1957.
27. Piłsudski J. Pisma zbiorowe.— Warszawa, 1937.
28. Sieroszewski W. Marszałek Józef Piłsudski.— Warszawa, 1935.
29. Sławoj-Składkowski F. Strzępy meldunków.— Warszawa, 1939.
30. Smoliński T. Rządy Józefa Piłsudskiego w latach 1926—35.— Poznań, 1985.
31. [Сталин И.] История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков): Краткий курс.— М., 1945.
32. Stolarzewicz L. Marszałek Piłsudski — budowniczy Polski.— Poznań, 1939.
33. Urbanowski B. Józef Piłsudski: Myśli, mowy i rozkazy.— Warszawa, 1984.
34. Walter-Janke Z. Józef Piłsudski w moich oczach // Rzeczywistość.— 1982.— nr. 25.
35. Wasilewski L. Józef Piłsudski jakim go znałem.— Warszawa, 1935.
36. Wojtecki A. Zadania mocarstwowe Rzeczypospolitej Polskiej w świetle poglądów i czynów Józefa Piłsudskiego.— Warszawa, 1936.
37. Wójcik W. Legenda Piłsudskiego w polskiej literaturze międzywojennej: Nadzieje i złudzenia.— Katowice, 1986.

Одержано 10.01.92

Рассказывается о жизненном пути Юзефа Пилсудского (1867—1935 гг). Приводятся многочисленные факты его участия в борьбе за независимость Польши, а после ее достижения — в политической жизни II Республики, диктатором которой он стал в 1926 г. Опровергаются измышления и развенчиваются мифы и легенды, связанные с личностью этого деятеля, а также раскрывается механизм их создания.